

¹ Булгакова Валентина Олексіївна, викладач, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Анотація. В статті розглядаються положення стосовно актуальності зазначеної теми, визначення правової культури, напрямів її дослідження: умовно можна визначити три напрями вивчення змісту правової культури. В межах першого напрямку робиться спроба визначити правову культуру виходячи зі специфіки змісту її ознак та компонентів. До другого напрямку відносяться визначення, що розкривають особливість правової культури в різних видах діяльності особистості, тобто правова культура вивчається в межах певної професійної: педагог, правоохоронець, суддя, журналіст тощо. До третього напрямку відносяться дослідження, в яких правова культура розглядається в аспекті притаманності її конкретним віковим групам. В статті зазначається, що правова культура особистості включає три аспекти: інтелектуальний; емоційно-психологічний та вміння керуватися правовими знаннями в житті. Тобто, можна вважати, що правова культура дає змогу людині успішно адаптуватися в своїй життєдіяльності і вона успішно розвивається у людини в залежності від рівня розвитку її інтелекту. Робиться акцент на тому, що правова культура людини багато в чому залежить від її психологічних характеристик. Зокрема, що рівень розвитку інтелекту та інших особистісних особливостей впливає на рівень розвитку правової культури. По результатам дослідження, проаналізувавши поняття правової культури та інтелекту, провівши емпіричне дослідження ціннісних, емоційно-регуляторних, когнітивних, особистісних властивостей, рівня розвитку правової культури та проаналізувавши взаємозв'язки між ними, робиться узагальнення, що рівень розвитку інтелекту є невід'ємною складовою правової культури.

Ключові слова: правова культура, інтелект, особистісні особливості.

Важливим фактором загострення правової кризи в нашій країні є низький рівень правової культури. Законодавчі та нормативні акти не являють собою повноцінного системного утворення, прийняті закони часто не відповідають один одному, не має конкретних механізмів реалізації законодавства в практику. Україні потрібна концепція формування правової свідомості і правової культури суспільства, розвиток правової освіти і правового виховання населення.

Правова культура та правове виховання населення є соціальною гарантією дії верховенства правового закону в суспільстві. Наукове мислення та наукова правосвідомість у взаємодії з правовим мисленням і правосвідомістю особистості здійснюють активний вплив на реалізацію верховенства правового закону.

Поняття «культура правової поведінки» – це система прийнятих правових норм, які регулюють ставлення членів суспільства до його вимог.

Розкриття психологічного змісту правової культури недостатньо визначено як на теоретичному рівні, так і на суто прикладному. Така ситуація породжує неоднозначність підходів в методології його вивчення, а також ускладнення розвитку відповідних нормативно-правових документів.

Як вважає А. Уайт, предмети і явища, які складають культуру, розташовуються у часі і просторі: 1) в організмі людини (ідеї, вірування, емоції, стосунки); 2) в процесах соціальної взаємодії людей; 3) в матеріальних об'єктах. Кожний елемент культури має два аспекти: суб'єктивний і об'єктивний. [13]

Існують різні підходи до визначення правової культури (Скакун О. Ф., Сальніков В. П., Леськова М., Леськов В., Алексєєв С. С., Дубровський В. Ф. та ін.). Це стосується також і виділення компонентів правової культури. Правова культура може стосуватися і всього суспільства взагалі, і соціальних груп, і особистості окремо. Але

всі автори, що вивчають правову культуру, наголошують на тому, що вона є складовою частиною духовної культури особистості. Узагальнюючи доступні джерела, умовно можна визначити три напрями вивчення змісту правової культури. В межах першого напрямку робиться спроба визначити правову культуру виходячи зі специфіки змісту її ознак та компонентів.

Так, в межах першого напрямку працювали та працюють В.П.Сальников, О.Ф. Скакун, Д.М. Бойко, С.С. Алексеев, Л.В. Мелех, які розглядали правову культуру як: «правовий феномен, особливе соціальне явище, яке охоплює усю сукупність найважливіших компонентів юридичної реальності» [9]; знання особою законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів, формування поваги до них. [11]

До другого напрямку відносяться визначення, що розкривають особливість правової культури в різних видах діяльності особистості, тобто правова культура вивчається в межах певної професійної: педагог, правоохоронець, суддя, журналіст тощо.

Так, наприклад, правова культура вчителя – «відносно стійке структурне поєднання розумово-вольових і морально-психологічних інтегрованих між собою складників, які злагоджено і гармонійно взаємодіючи, проявляються у світоглядно-освітній, професійно-педагогічній діяльності і в приватному житті».[6]

Третій напрям – дослідження, в яких правова культура розглядається в аспекті притаманності її конкретним віковим групам.

Так, до цього напрямку можна віднести визначення Л.В. Твердохліб, яка вважає, що правова культура старшокласників – це соціально обумовлений рівень розвитку його особистості у сфері суспільно-правової діяльності. [12]

Правова культура особистості включає три аспекти: інтелектуальний; емоційно-психологічний та вміння керуватися правовими знаннями в житті. Тобто, можна вважати, що правова культура дає змогу людині успішно адаптуватися в своїй життєдіяльності і вона успішно розвивається у людини в залежності від рівня розвитку її інтелекту.

Поняття інтелекту походить від латинського слова *intellectus*, що означає сприйняття, розуміння і пов'язане з пізнавальними здібностями людини, завдяки якому вона легко засвоює нові знання, а також приймає вірні рішення в житті і діяльності і легко адаптується «в умовах мінливого середовища». [7, с.156]

На думку Ж. Піаже, інтелект проявляється в універсальній адаптивності. В. Штерн вважав, що інтелект є загальна здатність пристосуватися

до нових життєвих умов. Важливою функцією інтелекту є регуляція поведінки. Як зазначає В. М. Дружинін, критерієм інтелектуальної поведінки є відкриття можливостей середовища для адаптивних дій людини в ньому. [3, с. 18]

Однією з функцій правової культури є регуляція поведінки і діяльності людини в суспільстві.

Дослідники, які вивчають правову культуру, зазначають, що основою її є правова свідомість. Процес формування правової свідомості особистості включає в себе чуттєву і раціональну складові. Особливе значення при цьому має формування у індивіда «правового почуття», в основі якого лежать почуття справедливості, провини, відповідальності, чесності і т. д. [10]

Особистісні властивості людини багато в чому впливають на її правову культуру. Визнання в людині особистості з боку інших представників людського роду робить з нас суспільну особистість, як стверджує У. Джемс. Тому добра або погана слава людини, її честь або ганьба – це назва для однієї з її суспільних особистостей. [2]

Поняття соціальної особистості пов'язане з поняттям соціальний інтелект, який зумовлює успішні взаємодії індивідуума з людьми, його ставлення до людей і соціальних явищ і ставлення оточуючих до нього. В основі соціального інтелекту лежить гуманістичний світогляд, моральні взаємовідносини, комунікативні вміння і навички – система усвідомлених і неусвідомлених стимулів стосунків і поведінки, спрямованих на прояв людинолюбства, взаємопідтримки і взаємодії з іншими людьми. Моральність полягає в подоланні егоїзму і переході поведінки в режим альтруїзму. [1 с.55]

Все вище сказане свідчить про те, що правова культура людини багато в чому залежить від її психологічних характеристик. Зокрема, ми вважаємо, що рівень розвитку інтелекту та інших особистісних особливостей впливає на рівень розвитку правової культури.

Для перевірки цієї гіпотези нами було проведено дослідження на виборці студентів Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. В дослідженні прийняли участь студенти Інституту психології і факультету початкового навчання (спеціальність «вчитель початкових класів» і «шкільний психолог»). Вік досліджуваних 17-18 – 19-21 років. Всього в дослідженні прийняли участь 174 студента. Основна кількість досліджуваних – дівчата (117 осіб), студентів чоловічої статі було 57.

Дослідження проводилось за допомогою таких методик: «Методики ціннісної орієнтації М. Рокича»; «Методики багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла», методика

«Шкала сумлінності» розробленої В. М. Мельніковим і Л. Т. Ямпольським; методика «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» Дж. Роттера; методика «Емоційна зрілість» О. Я. Чебикіна, а також авторського опитувальника «Шкала експертної оцінки правової культури». Опитувальник був спрямований на з'ясування того, як оці-

нює досліджуваний себе і інших стосовно рівня розвитку правової культури.

За одержаними результатами по загальній вибірці був проведений кореляційний аналіз показників, результати якого представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати кореляційного аналізу

	Інтегральний показник розвитку правової культури	Експертна оцінка розвитку правової культури	Самооцінка розвитку правової культури
Екстернальність	-0,13	-0,19*	-0,05
Сумлінність	0,34*	0,34*	0,23*
Екстраекспресивність	0,18*	0,12	0,16*
Екстраемпатія	0,15*	0,13	0,12
Цінності	Активне життя	-0,13	-0,16*
	Ретельне виконання	0,23*	0,09
Фактор В «Мислення / інтелект»	0,21*	0,19*	0,16*
Фактор І «Чуттєвість-твердість»	0,11	0,19*	0,01

* відмічені значущі показники коефіцієнту кореляції при $p > 0,05$.

Існує зворотній кореляційний зв'язок між експертною оцінкою рівня розвитку правової культури та екстернальним локусом контролю ($r = -0,19$). Тобто, чим сильніше екстернальність, тим нижче оцінюють експерти рівень розвитку правової культури. Це свідчить про те, що екстернальність, як особливість людини, що має звичку перекладати відповідальність на інших, формує образ скоріше безвідповідальної людини з відсутністю розуміння поняття «обов'язок». На наш погляд, усвідомлення обов'язку та особистісної відповідальності є складовою правової культури, тому екстернальна особистість може справляти враження людини з низьким рівнем правової культури.

Такий показник, як сумлінність додатньо корелює з як з інтегральним показником, так і з експертною оцінкою та самооцінкою рівня розвитку правової культури (відповідно, $r = 0,34$, $r = 0,34$, $r = 0,23$). Тобто, чим сильніше виражена сумлінність, тим вище рівень розвитку правової культури як за експертною оцінкою, так і за самооцінкою та інтегральним показником.

Згідно теорії Лоренса Колберга кореляційний зв'язок між совістю (в нашому випадку, сумлінністю) є цілком зрозумілим. Він виділяє три рів-

ні розвитку моральної свідомості, які містять в собі шість стадій розвитку:

Перший рівень – доморальний або доконвенціональний, який характеризується тим що для дитини норми моралі є чимось зовнішнім. Перший рівень включає дві стадії. На першій стадії дитина орієнтується на покарання і веде себе «добре», щоб його уникнути (це перша стадія). На другій стадії дитина починає орієнтуватися на заохочення, вона намагається вести себе добре, бо за це вона очікує схвалення і якусь нагороду.

Другий рівень – конвенціональна мораль. Джерело моральних наказів для дитини залишається зовнішнім. Але вона вже прагне вести себе певним чином через потребу в схваленні, в підтримці добрих відносин зі значущими для неї людьми. Це характерно для третьої стадії. Орієнтація на авторитет характерна для четвертої стадії. Цим визначається нестійкість поведінки дитини, її залежність від зовнішніх впливів.

Третій рівень – автономна мораль, яка становиться частиною особистості. Вчинки визначаються ні зовнішнім тиском, а совістю: спочатку з'являється орієнтація на принципи суспільного благополуччя (це п'ята стадія), а потім на загальнолюдські принципи (шоста стадія). [4, с.152-153]

Було виявлено додатні кореляційні зв'язки між інтегральним показником розвитку правової культури та екстраемпатією ($r = 0,15$) і екстраекспресивністю ($r = 0,18$). Тобто, чим вище рівень розвитку правової культури, тим сильніше екстраемпатія та екстраекспресивність, або навпаки. З екстраекспресивністю також додатньо корелює самооцінка розвитку правової культури ($r = 0,16$). Тобто, чим сильніше екстра експресивність, тим вище оцінює людина власний рівень розвитку правової культури.

Між показником самооцінки рівня розвитку правової культури та цінність «активне життя» виявлено негативний кореляційний зв'язок ($r = -0,16$). Тобто, чим вище оцінює особистість рівень розвитку власної правової культури, тим менше важливою цінністю є активне життя.

Між цінністю «ретельного виконання» та інтегральним показником і самооцінкою рівня розвитку правової культури, навпаки, спостерігалися додатні кореляційні зв'язки (відповідно, $r = 0,23$, $r = 0,24$). Таким чином, високий рівень правової культури передбачає високу позицію у ієрархії цінностей особистості такої цінності, як ретельного виконання. Оскільки розвинута правова культура передбачає дотримання букви закону, то цінність ретельного виконання постає досить високою.

Між фактором І «чуттєвість - твердість» та експертною оцінкою рівня розвитку правової культури спостерігається прямий кореляційний зв'язок

($r = 0,19$). Оскільки високі показники за фактором І характеризують людину як реаліста, який покладається на себе, бере на себе відповідальність, суворий, жорсткий, діє з практичних міркувань, тому цілком зрозуміло, що така людина буде справляти враження грамотної з позиції правової культури людини.

Рівень інтелекту (фактор В), а саме розвиненість мислення додатньо корелює з всіма показниками правової культури: інтегральний показник розвитку правової культури ($r = 0,21$), експертна оцінка рівня розвитку правової культури ($r = 0,19$), самооцінка рівня розвитку правової культури ($r = 0,16$). Тобто, чим вище рівень розвитку інтелекту, тим вище рівень правової культури.

Таким чином, проаналізувавши поняття правової культури та інтелекту, провівши емпіричне дослідження ціннісних, емоційно-регулятивних, когнітивних, особистісних властивостей, рівня розвитку правової культури та проаналізувавши взаємозв'язки між ними, ми стверджуємо, що рівень розвитку інтелекту є невід'ємною складовою правової культури. Це підтверджує нашу гіпотезу, сформульовану на початку статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Востриков А.А. Технология развития социального интеллекта учащихся 1-го класса (Практическая социальная психология) – Томск, 1999. – 320 с.
2. Джемс У. Психология. – М., 1991. – 368 с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 368 с.
4. Кулагина И.Ю., Колоцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт», 2002. – 464 с.
5. Леськова М., Леськов В. Розбудова державності: проблеми правової культури. – //Рідна школа, 1998. – № 5. – с. 13-16.
6. Подберезський М. К. Правова культура майбутнього вчителя: Монографія / За редакцією академіка АПН України, доктора педагогічних наук, професора І.Ф. Прокопенко – Х.: Основа, 1997. – 220 с.
7. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
8. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998 – 672 с.
9. Сальников В.П. Правовая культура: проблемы формирования гражданского общества и правового государства // Демократия и законность. – Самара, 1991. – С. 17
10. Седа Я. Правовая культура личности: процесс формирования/ Ю. Седа // Новый коллегіум. – 2008. – № 5. – С. 8 – 14
11. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник/ О.Ф.Скакун — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 604 с.
12. Твердохліб Л.В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу: Монографія / Л.В. Твердохліб. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 262 с.
13. White L.A. The Concept of Culture // American Anthropologist. – 1959. – Vol.61. – pp. 227 – 251.

Bulgakova V. The level of legal culture of young people depending on their personal characteristics

Abstract. The article deals with provisions regarding the relevance of the topic, the definition of legal culture, areas of study: can be roughly defined three areas of study content of legal culture. Within the first attempt to directly determine the legal culture based on the specific content of its features and components. The second direction includes determining revealing feature of legal culture in various activities of the individual, that legal culture is studied within a professional: teacher, police officer, judge, journalist and others. The third direction are studies in which legal culture is considered in terms of 'possession of specific age groups. The article states that the legal culture of personality involves three aspects: intellectual, emotional, psychological and legal knowledge skill guide in life. Thus, we can assume that

legal culture allows a person to successfully adapt to their life and it is successfully developed in humans, depending on the level of her intelligence. Emphasizes that the legal culture of rights largely depends on its psychological characteristics. In particular, the level of intelligence and other personality characteristics affect the level of legal culture. According to results of a study analyzing the concept of legal culture and intelligence, conducting empirical research on values, emotional-regulatory, cognitive, personality characteristics, the level of legal culture and analyzing the relationship between them is a generalization that the level of intelligence is an integral part of the legal culture.

Keywords: legal culture, intelligence, personality characteristics

Аннотация. В статье рассматриваются положения относительно актуальности данной темы, определение правовой культуры, направлений ее исследования: условно можно выделить три направления изучения содержания правовой культуры. В рамках первого направления делается попытка определить правовую культуру исходя из специфики содержания ее признаков и компонентов. Ко второму направлению относятся определения, раскрывающие особенности правовой культуры в различных видах деятельности личности, т.е. правовая культура изучается в рамках определенной профессиональной: педагог, милиционер, судья, журналист и т.д.. К третьему направлению относятся исследования, в которых правовая культура рассматривается в аспекте присущих ее конкретным возрастным группам. В статье отмечается, что правовая культура личности включает три аспекта: интеллектуальный; эмоционально-психологический и умение руководствоваться правовыми знаниями в жизни. То есть, можно считать, что правовая культура позволяет человеку успешно адаптироваться в своей жизнедеятельности и она успешно развивается у человека в зависимости от уровня развития его интеллекта. Делается акцент на том, что правовая культура человека во многом зависит от его психологических характеристик. В частности, что уровень развития интеллекта и других личностных особенностей влияет на уровень развития правовой культуры. По результатам исследования, проанализировав понятие правовой культуры и интеллекта, проведя эмпирическое исследование ценностных, эмоционально-регулятивных, когнитивных, личностных свойств, уровня развития правовой культуры и проанализировав взаимосвязи между ними, делается обобщение, уровень развития интеллекта является неотъемлемой составной частью правовой культуры.

Ключевые слова: правовая культура, интеллект, личностные особенности